

СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ТА ГАРАНТІЙ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ НА ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглядається діюча в Україні система державних соціальних стандартів. Проведена її оцінка з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації в країні. Актуальність цього питання визначається діями уряду в частині зміни розміру соціальних гарантій та активним обговоренням в колі фахівців необхідності перегляду діючого споживчого кошику, на основі якого й формуються основні соціальні стандарти. Визначено головні недоліки у функціонуванні системи державних соціальних стандартів та гарантій та її вплив на стан доходів населення. Аналізується вплив ратифікації Конвенції МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» на стан української системи державних соціальних стандартів. Запропоновано шляхи вдосконалення системи державних соціальних стандартів в Україні для забезпечення підвищення доходів та добробуту населення.

Ключові слова: соціальні стандарти, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, споживчий кошик.

Кривцова Марина

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ И ГАРАНТИЙ В УКРАИНЕ: ВЛИЯНИЕ НА ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В статье рассматривается действующая в Украине система государственных социальных стандартов. Проведена ее оценка с учетом современной социально-экономической ситуации в стране. Актуальность этого вопроса определяется действиями правительства в части изменения размера социальных гарантий и активным обсуждением в кругу специалистов необходимости пересмотра действующего потребительской корзины, на основе которой и формируются основные социальные стандарты. Определены главные недостатки в функционировании системы государственных социальных стандартов и гарантий и ее влияние на состояние доходов населения. Анализируется влияние ратификации Конвенции МОТ «О минимальных нормах социального обеспечения» на состояние украинской системы государственных социальных стандартов. Предложены пути совершенствования системы государственных социальных стандартов в Украине для обеспечения повышения доходов и благосостояния населения.

Ключевые слова: социальные стандарты, прожиточный минимум, минимальная заработная плата, минимальная пенсия, потребительская корзина.

Kryvtsova Marina

SYSTEM OF STATE SOCIAL STANDARDS AND GUARANTEES IN UKRAINE: EFFECT ON INCOMES AND WAYS OF IMPROVING

The article deals with the current system in Ukraine social standards. Conducted its evaluation based on social and economic situation in the country. The relevance of this issue is determined government action in terms of changes in social security and active discussion in the circle of specialists necessary revision of the consumer basket, based on which are formed and basic social standards. The basic weaknesses in the functioning of the system of state social standards and guarantees and their impact on incomes. Influence of ratification of ILO Convention "On Minimum Standards of Social Security" in the Ukrainian state system of social standards. The ways of improvement of social standards in Ukraine for improving the incomes and welfare.

Keywords: social standards, living wage, minimum wage, minimum pension, the consumer basket.

Постановка проблеми. Після революції гідності Україна обрала курс на проведення реформ згідно вимогам ЄС та Міжнародного банку. Цілий ряд перетворень було започатковано за останні

роки. Серед них відмітимо процес децентралізації влади, новий Податковий кодекс, розробку нового Трудового кодексу, проведення процесу люстрації та всезагальну боротьбу з корупцією на всіх рівнях владної вертикалі.

Ці реформи проходять на фоні складної економічної ситуації, в контексті бойових дій, обмеженості ресурсів та необхідності жорсткої економії. Але наслідком таких реформ є погіршення майнового стану населення через девальвацію національної валюти, підвищення тарифів ЖКХ, значну інфляцію на всі товари та послуги, зниження реальних доходів населення.

Таке становище призводить до соціальної напруженості серед населення і підвищення рівня економічних ризиків у сфері праці. До них можна віднести: низький рівень життя домогосподарств, зменшення трудової мотивації та відсутність умов самореалізації серед працюючого населення, бідність і зубожіння соціально вразливих категорій населення. Всі ці обставини підкреслюють важливість і актуальність вивчення та удосконалення діючої системи соціальних стандартів і гарантій, які відіграють важливе значення у забезпеченні покращання матеріального становища і умов життя населення, ефективної зайнятості та конституційних прав громадян у сфері соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти функціонування та формування системи державних соціальних стандартів та їх вплив на рівень доходів населення вивчаються українськими науковцями та фахівцями у соціальній сфері. Серед них треба відмітити праці О. Бокова, С. Задорожної, А. Котота, Е. Лібанової, Т. Перегудової, О. Поплавської та інших. Роботи цих авторів присвячені вивченню взаємозв'язку рівня соціальних стандартів та гідної оплати праці (Т. Перегудова) [1], оцінці соціальної безпеки держави через призму доходів населення (О. Поплавська) [2], проблемі методології розрахунку прожиткового мінімуму (О.Боков) [3], ефективності реалізації різних видів грошової допомоги, що ґрунтується на визначенні соціальних стандартів (А.Реут) [4]. У вирішенні цих питань автори спираються на досвід країн ЄС, методологію ООН, МОТ та інших міжнародних організацій, що займаються проблемами доходів населення. Але не зважаючи на значну кількість публікацій за темою вважаємо за необхідне актуалізувати дослідження змін, що проходять в сфері соціальних стандартів та доходів з урахуванням сучасних перетворень в економіці України.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нові соціальні виклики, що стоять зараз перед Україною спричинені нестабільною економічною ситуацією та необхідністю реформування у всіх сферах соціально-економічного життя країни. З урахуванням значного рівня інфляції за останні роки, так у 2014 році інфляція складала майже 25%, а у 2015 році – 42%, доходи населення значно зменшилися через незначні зміни у соціальних стандартах, на базі яких і формуються їх грошові показники. Врахування економічних змін при розробці та затвердженні соціальних стандартів має першочергове значення для формування структури доходів населення, що формується на базі заробітної плати та пенсій, пільг і субсидій (перше складає майже 54% у структурі грошових доходів домогосподарств, друге – 29%) [5]. Соціальні стандарти є базою для розрахунків грошових доходів різних категорій населення. Їх зміна є підґрунтям для підвищення добробуту населення, соціальної захищеності та запобігання бідності. Зміна системи соціальних стандартів актуалізується за рахунок активного обговорення питання перегляду споживчого кошику серед фахівців та громадських діячів. Тому важливість оцінки системи державних соціальних стандартів та гарантій в частині визначення їх впливу на формування доходів населення не викликає сумніву.

Мета статті. Метою статті є вивчення діючої в Україні системи державних соціальних стандартів та гарантій через призму доходів різних соціальних груп населення з урахуванням нестабільної економічної та політичної ситуації, дефіциту бюджетних коштів і процесу реформ в соціально-економічній сфері та обґрунтування необхідності її реформування.

Виклад основного матеріалу. Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії встановлюються та гарантуються державою, яка робить обов'язковим їх забезпечення для виконавчої влади на всіх рівнях, а також для роботодавців і підприємців усіх форм власності.

Законодавчою основою діючої системи державних соціальних стандартів та гарантій є Закони України «Про прожитковий мінімум» та «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [6,7]. Ці закони дають визначення прожитковому мінімуму, формують правові основи застосування державних соціальних стандартів та нормативів та встановлюють прожитковий мінімум основою для визначення державних соціальних гарантій та стандартів у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Склад системи державних соціальних стандартів та гарантій представлено на рис. 1.

Базовим державним соціальним стандартом у сфері доходів населення є прожитковий мінімум, що, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», являє собою вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Він визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум в Україні застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя та визначення рівня бідності, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;

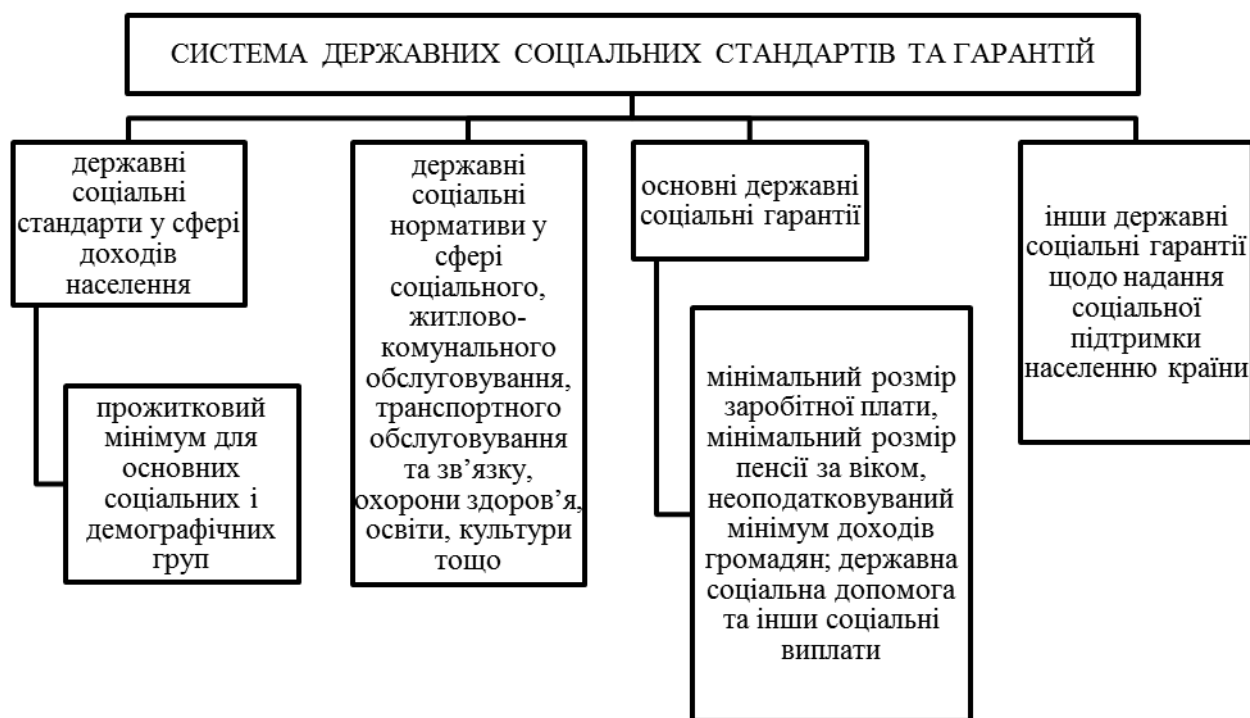

Рис. 1. Система державних соціальних стандартів та гарантій

- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, стипендій та інших соціальних виплат;
- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших;
- формування Державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Розрахунок прожиткового мінімуму здійснюється відповідно до Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення, виходячи із середніх цін, що склалися за відповідний місяць з урахуванням прогностичних індексів споживчих цін [8]. Ця Методика встановлює єдиний порядок розрахунку прожиткового мінімуму на місяць на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп. Мінімальний набір продуктів, непродовольчих товарів та послуг, з вартості яких і вираховується розмір прожиткового мінімуму називається споживчий кошик.

Аналіз динаміки прожиткового мінімуму показує, що за період 2010-2015 роки він підвищився на 49%, тобто з 825 грн. у 2010 році до 1330 грн. у 2015 році. Характерною ознакою останніх років стало динамічне збільшення розриву між законодавчо встановленим розміром прожиткового мінімуму та фактичний його розміром (тобто вартістю споживчого кошика).

Споживчий кошик в Україні нараховує 250 найменувань, перелік яких не змінювався з 1999 року. І хоча він доволі жебрацький, але навіть такий, за оцінкою експертів має стоїти приблизно сім тисяч гривень, а не 1330 (або 51 долар за курсом НБУ), як закладено в бюджеті. До речі, ООН визначив світову межу місячного доходу на людину розміром 510 доларів США. Це значить, якщо людина отримує менше, то вона живе за межею бідності.

За останніми даними Мінсоцполітики (січень 2016 року), вартість продуктового кошика для працюючого складає - 2546 грн. чистими або 2880 грн. з податками. Для порівняння: мінімальна зарплата з вересня 2015 року всього 1378 грн., або 48% від "набору виживання". Відмітимо, що громадські діячі в 2015 році подали до суду на дії Кабміну з приводу необхідності перегляду споживчого кошику і, навіть, виграли, тому з 2016 року повинні бути затверджені нові споживчі стандарти, але цього поки ще не сталося. Варто зазначити, що 55,5% від прожиткового мінімуму українець витрачає на продукти харчування. Для прикладу в Іспанії, Франції та Німеччині цей показник не перевищує 13% [5].

Споживчий кошик потрібен владі, насамперед для того, щоб вирахувати, якою може бути найменша вартість робочої сили, щоб працівник міг вижити на зароблені гроші. У країнах ЄС споживчий кошик формується не так як в Україні: там оцінюють, на що витрачав гроші середньостатистичний споживач, а у нас – вказують, що йому можна купити за мінімальну зарплату. Істотно різняться і кількості товарів та послуг, що представлена у споживчому кошику.

Наприклад, у Франції, як і в Україні, споживчий кошик налічує 250 пунктів, в Сполучених штатах - 300, у Великій Британії - 350, у Німеччині – 500, однак рекордсменом є Польща, де кошик налічує майже 2000 пунктів. В Польщі кошик змінюється щороку – залежно від структури споживання домашніх господарств. Рішення про перегляд приймає влада Польщі. Щорічно проходить дослідження, на основі якого і складається кошик. За інформацією німецького бюро статистики, їхній споживчий кошик містить всі товари і послуги, які найбільш купуються, а його склад оновлюється кожні 5 років.

Уряд Великобританії піклується про громадян країни дуже цікаво. У кошику є такі обов'язкові пункти, як товари для будинку, алкогольні напої, плесри, виплата заробітної плати домашньому персоналу. Влада Франції пішли ще далі, і включили в обов'язковий перелік оплату таксі, сухий корм для домашніх вихованців, рідке мило і засоби для укладання волосся, послуги перукаря і багато іншого.

Найбільш «винахідливими» виявилися американці. В цій державі споживчий кошик змінюється щорічно, і при її складанні враховується не мінімальна, а ринкова вартість продуктів, послуг і товарів. Розрахунки робляться, виходячи з середньостатистичної американської сім'ї - подружжя та двох дітей. Згідно з цим, кожен американець повинен отримувати медичну допомогу та освіту, оплачувати комунальні послуги, Інтернет, стільниковий зв'язок, купувати спиртні напої і сигарети, і на все це кожному американцеві повинно вистачити прожиткового мінімуму. У прожитковий мінімум закладено 23 відсотки коштів на різні послуги і товари, 47 відсотків - на непродовольчі товари та ще 30 відсотків на продукти харчування.

Таким чином, на сьогодні в Україні існує два різних за розмірами прожиткових мінімуми. Перший – законодавчо затверджений, на основі якого здійснюються розрахунки та перерахунки основних державних соціальних стандартів та гарантій. А другий – фактичний, що відображає реальну мінімальну вартість життя.

Важливе значення для аналізу впливу основних державних соціальних стандартів та гарантій на грошові доходи населення має співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін (табл.1).

Таблиця 1.

Темпи зростання прожиткового мінімуму для працездатних осіб та індексу споживчих цін у 2010-2015 роках [5]

Роки	Темпи зростання прожиткового мінімуму (у % до попереднього періоду)	Індекс споживчих цін, %
2010	132,1	109,1
2011	108,4	104,6
2012	114,9	99,8
2013	103,9	100,5
2014	107,7	124,9
2015	106,5	143,3

Позитивна тенденція до зростання прожиткового мінімуму, яка відбувалася в період 2010-2013 роки, змінилася різким падінням у 2014-2015 роках у порівнянні з індексом споживчих цін. Тобто всі відносно позитивні зміни щодо підвищення прожиткового мінімуму за два роки «знищила» інфляція, яка становила 24,9% та 43,3% відповідно у 2014 та 2015 роках. Це наочно показує, як знизився рівень доходів населення. Навіть, заплановане підвищення соціальних стандартів у 2016 році на 12%, не покращить ситуацію, бо за розрахунками експертів рівень інфляції буде на рівні 20-25% [9].

Прожитковий мінімум є стандартом для обґрунтування встановлення основних державних соціальних гарантій, надання державної соціальної допомоги та регулювання оплати праці і інших доходів населення.

В залежності від прожиткового мінімуму для працездатних осіб встановлюється мінімальний розмір заробітної плати, від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність - мінімальний розмір пенсії, а розміри соціальної допомоги та інших соціальних виплат залежать від прожиткового мінімуму відповідної соціально-демографічної групи населення. Він також впливає на регулювання системи оплати праці і інших видів доходів. Разом з тим прожитковий мінімум є абсолютним критерієм для визначення рівня бідності.

У зв'язку з цим, щорічне збільшення прожиткового мінімуму вимагає підвищення розмірів основних та інших державних соціальних гарантій, а в результаті - доходів населення.

Доходи населення виступають найбільш узагальнюючим показником економічного та соціального розвитку країни. Особливість їх в тому, що вони одночасно відображають економічні і соціальні процеси і явища. Доходи населення та економічне зростання тісно пов'язані між собою у категоріях попиту та пропозиції. Зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) призводить до збільшення доходів населення, а також частки ВВП на душу населення. В свою чергу підвищення доходів населення та заробітної плати збільшує попит. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи і підприємництва, поряд з підтримкою соціально-незахищених верств населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян.

Зміна основних показників, які характеризують соціальний і економічний розвиток та життєвий рівень населення країни наведені у таблиці 2.

Таблиця 2.

Показники соціального та економічного розвитку за 2010-2014 роки (складено автором за даними [5])

Роки	ВВП на душу населення, грн.	Наявні доходи в розрахунку на одну особу, грн.	Зміна реальних наявних доходів населення, %	Номінальна зарплата середня, грн.	Зміна реальної зарплати, %
2010	23600	18485	17,1	2239	10,2
2011	28806	21638	8,0	2633	8,7
2012	32002	25206	13,9	3026	14,4
2013	33473	26719	6,1	3265	8,2
2014	36435	26782	-11,5	3480	-6,5

Наведені данні показують, що реальні доходи та реальна заробітна плата в 2014 році почали знижатися, що є наслідком неефективних реформ в економіці країни. Негативна тенденція і з рівнем ВВП на душу населення в доларовому еквіваленті, так за розрахунками МВФ в період з 2010 по 2013 рік рівень ВВП на душу населення збільшився з 2983 долл. до 4185 долл., що дозволяло відносити Україну до категорії країн, що розвиваються, але зниження цього показника за 2014 та 2015 роки на рівень 3055 та 2002 долл. відповідно, ставить в один ряд з бідними країнами Центральної та Східної Африки і Центральної Америки (напр., такі як Судан, Нікарагуа), а ряд країн із зазначених регіонів далеко обжене Україну (Республіка Конго - 2329 дол / чол, Гондурас - 2369 дол / чол, Папуа Нова Гвінея - 2597 дол / чол, Нігерія - 2884 дол / чол, Гватемала - 4060 дол / чол і т.д.)[10].

Основну долю грошових доходів населення України складає оплата праці. Так, в 2014 році в структурі грошових доходів домогосподарств заробітна плата становила 53,6%, доходи від підприємницької діяльності та самозанятості – 5,7%, доходи від власності – 1,1%, пенсії – 25,1%, а допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою – 3,7% [5].

В якості основної державної соціальної гарантії для працюючого населення виступає мінімальна заробітна плата. Вона відображає мінімальну для даних економічних умов величину споживання і не може бути нижчою за прожитковий мінімум. Ця основна державна соціальна гарантія є базою для визначення розміру заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватись оплата за виконаний працівником обсяг робіт. Мінімальна заробітна плата за своїм розміром має бути найвищою серед всіх основних державних соціальних гарантій. Аналіз динаміки мінімальної заробітної плати показує, що за період 2010-2015 роки вона збільшилась на 46% або у 1,5 раза. (табл. 3) Зростання мінімальної заробітної плати в певній мірі вплинуло на темпи зростання рівня заробітної плати в усіх видах економічної діяльності. Так, середньомісячна номінальна заробітна плата за видами економічної діяльності в 2010-2015 роках зростала приблизно з тією самою тенденцією, що й мінімальна, наприклад, у сільському господарстві, промисловості, сфері фінансів, охорони здоров'я заробітна плата збільшилась також у 1,5 рази, у будівництві – в 1,6 разів, сфері торгівлі – в 1,8 разів, мистецтва – 1,9 разів [5].

До видів діяльності з найбільшою оплатою праці у 2015 році відносились авіаційний транспорт, фінансова сфера, добувна промисловість, де розмір заробітної плати майже у 2-3 рази перевищив середній рівень по економіці.

Разом з тим, спостерігається зменшення питомої ваги мінімальної заробітної плати у середньомісячній заробітній платі з 39,7% у 2010 році до 30,8% у 2015 році. (табл. 3). Низький рівень мінімальної заробітної плати у її середньомісячному розмірі негативно впливає на формування основної заробітної плати, економічної поведінки працівника, його мотивації до праці, а також провокує інші негативні соціально-економічні тенденції.

Таблиця 3.

Співвідношення мінімальної зарплати та середньомісячної заробітної плати
(складено автором за даними [5])

Роки	Мінімальна заробітна плата (в середньому за рік), грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Співвідношення (Індекс Кейтса), %
2010	888	2239	39,7
2011	963	2633	36,6
2012	1104	3026	36,5
2013	1183	3265	36,2
2014	1218	3476	35,0
2015	1298	4207	30,8
2010-2015	1,5 р	1,9 р	X

Низький рівень мінімальної заробітної плати у її середньомісячному розмірі негативно впливає на формування основної заробітної плати, економічної поведінки працівника, його мотивації до праці, а також провокує інші негативні соціально-економічні тенденції.

В країнах ЄС при встановленні мінімальної заробітної плати орієнтуються на рівень та динаміку середньої заробітної плати (індекс Кейтса). Чим вище питома вага мінімальної заробітної плати в її середньому розмірі, тим сильніше вона впливає на розподіл доходів працюючих. Проте це можливо тільки за умови, коли розмір мінімальної заробітної плати становить 60 – 70 % середньої зарплати і складає 2,0 - 2,5 прожиткового мінімуму.

За даними Євростату розміри мінімальної заробітної плати в Україні значно нижчі у порівнянні з країнами ЄС. Так, в Україні у 2015 році мінімальна заробітна плата була на рівні 68 євро, що менше в 28 разів ніж у Люксембурзі (1923 євро), у 21 раз ніж в Німеччині (1473 євро), в 10 разів ніж у Греції, у 6 разів ніж Польщі, Латвії (410 євро), і навіть не досягає найменшого показника серед країн ЄС - Болгарії (184 євро) [11].

Стабільний соціальний розвиток неможливий без прогресу у сфері оплати праці. Тому нагальною потребою на даному етапі є необхідність підвищення мінімальної заробітної плати як основної державної соціальної гарантії до рівня фактичного прожиткового мінімуму.

У міжнародній практиці визначення розміру мінімальної заробітної плати здійснюється на основі потреб працюючих та їх сімей (мінімального споживчого бюджету). Так як абсолютно очевидно, що мінімальна заробітна плата на рівні прожиткового мінімуму не може задовольнити потреби самого працівника, не кажучи вже про його родину.

У Конвенції МОП №131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, яку Україна ратифікувала 19.10.2005 року, у статті 3 зазначається, що фактори, які враховуються при визначенні рівня мінімальної заробітної плати, включають наскільки це можливо і прийнятно відповідно до національної практики та умов, потреби працівників та їхніх сімей, беручи до уваги загальний рівень заробітної плати в країні, вартість життя, соціальні допомоги і відносний рівень життя інших соціальних груп [12]. При цьому в розвинутих країнах мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум в 2,0 – 2,5 рази. Разом з тим вона регулярно переглядається для збереження стабільності її співвідношення до середньої заробітної плати, яка зростає як правило швидше ніж мінімальна заробітна плата.

В світовій практиці для визначення розміру мінімальної заробітної плати використовується два методи. В першому випадку застосовується в якості нормативної бази прожитковий мінімум працівника та його сім'ї, який дозволяє визначати ступень задоволення життєво важливих потреб працівника в продуктах харчування, одязі, житлі, освіті, охороні здоров'я та інших послугах. Цей метод використовується в країнах з низьким рівнем заробітної плати, де значна частина населення витрачає на продукти харчування переважну частину сімейного бюджету. Перевага цього метода – у використанні затверджених нормативів споживання життєво важливих потреб людини, що дають можливість аргументовано відстоювати позицію стосовно підвищення заробітної плати. Недоліки метода - обмежений набір потреб (особливо освітніх, медичних, культурних, житлових), які необхідні для виживання та позбавляють можливості громадян розвивати свій професійний та культурний потенціал. Це надто важливо тепер, коли знання стають основною конкурентною перевагою. В Україні навіть за таких умов законодавчо встановлений розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб нижче його фактичного рівня, що провокує заниження мінімальної заробітної плати. Така ситуація, коли законодавчо встановлена мінімальна заробітна плата нижче відповідного прожиткового мінімуму, створює можливості для штучного заниження офіційного заробітку і сплати податків та призводить до втрат бюджетів всіх рівнів, збільшує кількість претендентів на отримання державної соціальної допомоги. В цьому контексті вибір методів і критеріїв встановлення мінімальної заробітної плати має не тільки економічний, а і соціальний сенс.

Основою другого методу є порівняння мінімальної та середньої заробітної плати (індекс Кейтса). В країнах з розвинутою промисловістю величина цього індексу становить 40-50% (МОТ рекомендує – 50%, Євросоюз - 60%).

В Нідерландах, Данії, Германії та Бельгії мінімальна заробітна плата складає близько 50% середньої заробітної плати, у Франції -60%, в Італії та Норвегії понад 60%. В Україні індекс Кейтса в 2015 році складав 30,9%, що є свідченням низької ефективності механізмів регулювання заробітної плати на всіх рівнях управління - підприємств, галузей, регіонів (див.табл. 3). Для того, щоб вийти на світові пропорції необхідно розмір мінімальної заробітної плати (у 2015 році) збільшити з 1298 гривень до 1682 - 2103 гривень.

З цих двох методів складно однозначно дати перевагу одному з них, так як нормативний метод дозволяє в умовах обмеженості економічних можливостей реалізовувати хоча би мінімальні потреби життєзабезпечення, а метод встановлення співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати вважається менш точний з точки зору виконання певних настанов.

У зв'язку з цим, на нашу думку, існує можливість використання двох методів одночасно, такий варіант допоможе обгрунтовано аргументувати збільшення заробітної плати та зменшення її диференціації.

Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [13]. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. На формування пенсійних виплат значний вплив має основна державна соціальна гарантія – мінімальна пенсія за віком, розмір якої залежить від - прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Позитивні зміни в напрямі забезпечення основних державних соціальних гарантій пенсіонерів відбулись з початку 2004 року. В Україні було запроваджено реформовану солідарну пенсійну систему та добровільну накопичувальну систему через недержавне пенсійне забезпечення.

За період 2010 – 2015 роки розмір мінімальної пенсії за віком збільшився в середньому на 42% з 709 гривень до 1012 гривень. Щорічне підвищення мінімальної пенсії, безумовно, сприяло зростанню розміру середньої пенсії (табл. 4).

Таблиця 4.

Співвідношення мінімальної пенсії та середнього розміру пенсії за 2010-2015 роки [5]

Роки	Мінімальна пенсія (в середньому за рік), грн.	Темпи росту, %	Середній розмір пенсії, грн.	Темпи росту, %	Різниця між мінімальною і середньою пенсією, грн.	Співвідношення середньої і мінімальної пенсії.
2010	709	126,3	999	111,2	290,0	1,41
2011	767	108,1	1152	115,3	354,8	1,50
2012	849	110,7	1253	108,8	404	1,48
2013	922	108,6	1471	117,4	549	1,6
2014	949	102,9	1526	103,7	577	1,6
2015	1012	106,6	1582	103,7	570	1,56

Необхідно відмітити наявність диференціації за розмірами пенсій. Так, у 2010 році співвідношення між найнижчим та найвищим середнім розміром пенсії становило 7 разів, у 2011 році – 8,4 рази, у 2012 році – 9,2 рази, у 2013 році – 8,5 разів, у 2014 році – 12,5 разів, у 2015 році – 16,7 разів (соціальна пенсія - 977 грн., пенсія суддів – 16500 грн.) [5].

Змінилась ситуація на краще щодо розподілу пенсіонерів за розмірами призначених пенсій. В 2010 році нижче та на рівні прожиткового мінімуму пенсію отримували 13% пенсіонерів, а вище його розміру – 87%. В 2015 році нижче та на рівні прожиткового мінімуму пенсію отримували 8,6% (1074 грн.), а вище його розміру – 91,4%. При цьому переважна частина пенсіонерів (близько 67%) отримували пенсію нижчу від її середнього розміру (1582 грн.) [5].

Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» державна соціальна допомога – це гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми. Вона надається у вигляді державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей. Розміри державної соціальної допомоги та інших виплат відносяться до основних державних соціальних гарантій [14]. А основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування не можуть бути нижчим прожиткового мінімуму, встановленого законом (Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»). Розміри державної соціальної допомоги встановлюються на основі відповідного прожиткового мінімуму. Таким чином основні державні соціальні стандарти і гарантії впливають на доходи сімей з дітьми.

Вагомим додатком до сімейного бюджету та найбільш популярним сьогодні видом соціальної допомоги, який надається сім'ям з дітьми стала одноразова допомога при народженні дитини, що збільшилась спочатку у 72 рази з 118 гривень у 2001 році до майже 8500 гривень у 2005 році. А у 2008 році розмір цієї допомоги було ще підвищено і диференційовано в залежності від кількості дітей в сім'ї та встановлено 12240 гривень - на першу дитину, 25000 гривень - на другу дитину, 50000 гривень - на третю дитину і кожна наступну. В 2011 році ця допомога в грудні становила на першу дитину - 26100 гривень, на другу дитину - 52200 гривень та на третю і кожна наступну - 104400 гривень, що відповідно дорівнювало 30,60,120 розмірам прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років (табл. 5). Але в зв'язку зі складною економічною ситуацією у 2014 році диференційовані виплати було скасовано і визначено рівень допомоги не залежно від кількості дітей у сумі 41280 грн.

Разом з одноразовою допомогою при народженні також сім'ї отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, розмір якої розраховується на основі прожиткового мінімуму для працездатних осіб і надається в залежності від сукупного доходу сім'ї. Мінімальний розмір цієї допомоги становив 130 гривень, а з 1.07. 2014 року цей вид допомоги об'єднано з допомогою при народженні дитини, тобто фактично скасовано.

Аналізуючи розміри соціальної допомоги сім'ям з дітьми можна стверджувати, що вони значно зменшилися за останні роки, що загострює і без того складну демографічну ситуацію в країні. Процес депопуляції населення України проходить вже багато років, а за такого підходу він тільки збільшиться. Так, за 2010-2015 роки кількість наявного населення України скоротилась на 7%, та складає 42,9 млн. осіб, коефіцієнт народжуваності склав 10,8, а коефіцієнт смертності – 14,7 [5].

Важливим кроком в удосконаленні системи соціальних стандартів є прийняття рішення Верховною Радою України 16 березня 2016 року про ратифікацію Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [15]. Ця Конвенція передбачає мінімальні стандарти медичної допомоги, допомоги у разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, вагітності та пологів, у разі настання інвалідності, втрати годувальника, сімейних посібників; встановлює норми періодичних виплат допомог; проголошує принцип

Таблиця 5.

Допомога при народженні дитини та по догляду за дитиною до 3-х років
(складено автором за даними [5])

Розмір допомоги при народженні дитини		Допомога по догляду за дитиною до 3-х років
Роки	Виплати	
2010	12240 – на першу дитину 25000 – на другу дитину 50000 – на третю дитину	Від 130 грн
2011	26100 – на першу дитину 52220 – на другу дитину 10440 – на третю дитину	Від 130 грн
2012	28830 – на першу дитину 57660 – на другу дитину 115370 – на третю дитину	Від 130 грн
2013	30960 – на першу дитину 61920 – на другу дитину 123840 – на третю дитину	Від 130 грн, максимальна 1218
2014	41280	З 1.07.2014 - скасовано
2015	41280	З 1.07.2014 - скасовано

рівноправності осіб, які не є громадянами країни проживання, з громадянами даної країни. Метою ратифікації було приведення українського законодавства у сфері соціального забезпечення у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, стандартам МОП. Вступ в силу зазначеної Конвенції сприятиме створенню передумов для приєднання України до Європейського кодексу соціального забезпечення.

Прийняття даної Конвенції має певні позитивні моменти: наприклад, згідно з Конвенцією, держава повинна оплачувати не тільки загальну лікарську допомогу і лікування в стаціонарі, але навіть отримання рецептурних медикаментів, якщо сам пацієнт не в змозі їх купити. А для того, щоб отримувати пенсію в розмірі 40% від колишньої зарплати, претендент повинен мати трудовий стаж не нижче 30 років, тоді як за чинним зараз в Україні законодавством - 40 років. На думку експертів, важливою функцією ратифікації Конвенції є захист системи соціального страхування та не допущення її заміни на систему соціальної допомоги. Треба відмітити, що соціальне страхування забезпечується за рахунок роботодавців, які відраховують відповідні внески. Саме це дозволяє державі фінансувати вісім великих програм, в тому числі, допомоги на випадок хвороби та інвалідності, безробіття та ін. Соціальна допомога - це по суті виплата того, що людина сама собі заробила і відкла плюс невелика «підстраховка» з бюджету. В цьому випадку сума допомоги буде сильно залежати від рівня доходів претендента і наявності грошей в казні. А так як з доходами останнім часом погано як у більшості пересічних громадян, так і в країні в цілому, можливість отримати від держави допомогу в разі переходу на нову схему різко зменшується.

Але аналіз даної Конвенції показує, що деякі її статті менш вигідні пересічним громадянам, ніж діючі в Україні норми. Наприклад, стаття 26 дозволяє знижувати пенсійні виплати працюючим пенсіонерам. В Україні така норма теж застосовується вже другий рік поспіль, але може бути оскаржена в суді. Стаття 12 допускає обмеження у виплатах по лікарняним листком в 13 тижнів, а по безробіттю -13- 26 тижнів (протягом календарного року) і нараховувати допомогу не з 1 дня реєстрації безробітного, а з 7 дня після подачі заяви.

У вітчизняних чиновників може з'явитися можливість знизити і суму виплат. Розміри гарантованої державою допомоги у відсотках від середньої зарплати "прохача" прописані в додатку до Конвенції.

Згідно з ним, допомога з безробіття повинна бути близько 45%, лікарняному - 45%, на період декретної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами - 45%, по інвалідності - 40%. Але у нас зараз виплати більше. Скажімо, безробітний отримує 100%, а потім 75% від колишньої зарплати. Допомога при народженні дитини становить 41280 грн. Згідно ж Конвенції, жінка, яка до пологів отримувала наприклад, 5 тис. грн. в місяць, зможе претендувати на 2,25 тис. грн на місяць протягом 26 тижнів, а це лише 13,5 тис. грн., тобто, втричі менше, ніж зараз. Тому постає питання про можливість скорочення діючих соціальних гарантій. І хоча, стаття 22 Конституції України забороняє знижувати рівень соціального захисту громадян. Але з іншого боку, в Основному законі прописано, що

міжнародні норми, до яких приєдналася наша країна, переважають над вітчизняним законодавством. Розібратися в цих нюансах можна хіба що після того, як Конституційний суд за запитом народних депутатів роз'яснить трактування статей в кожному конкретному випадку. Але цей процес цілком може затягнутися на кілька років. Поки ж у влади з'явиться реальна можливість обмежити соціальні виплати.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, розглянувши різні аспекти діючої системи державних соціальних стандартів та гарантій можна стверджувати, що чинні державні соціальні стандарти та гарантії не відповідають сучасним економічним реаліям та фінансовим можливостям країни. Це зумовлює необхідність удосконалення всієї системи державних соціальних стандартів та гарантій та впровадження якісно нових підходів до її формування, встановлення і застосування. А саме:

- фактично розміри прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп всупереч законодавству затверджуються не для забезпечення соціальних гарантій, а виходячи з фінансових можливостей бюджету. За таких обставин в першу чергу необхідно встановити прожитковий мінімум на рівні фактичного його розміру. Розрахунки якого здійснювати відповідно до затвердженої методики. Тобто треба перейти до використання виключно реального прожиткового мінімуму для всіх державних соціальних гарантій та соціальних виплат;

- для розрахунку прожиткового мінімуму використовуються застарілі набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг, які всупереч нормі Закону України «Про прожитковий мінімум» були сформовані більш ніж 10 років назад і до цього часу жодного разу не переглядалися. Тому діючий порядок формування прожиткового мінімуму взагалі не може вважатись легітимним. Набори, що входять до складу прожиткового мінімуму потребують осучаснення та актуалізації відповідно до теперішніх умов;

- при розрахунках прожиткового мінімуму для працездатних осіб він не збільшується на розмір ставки податку з доходів фізичних осіб, а значить занижується ця категорія прожиткового мінімуму та відповідно розмір мінімальної заробітної плати;

- загалом потребує спрощення механізм розрахунку прожиткового мінімуму. Він має бути більш прозорим, правдивим та зрозумілим. Нормативний метод, який для визначення прожиткового мінімуму використовує норми споживання та ціни для кожного продукту, товару, послуги вважається досить складним та застарілим. До того ж в нинішніх умовах, враховуючи широкий асортимент товарів та послуг із значним діапазоном цін, практично неможливо встановити науково обґрунтовані норми та терміни споживання за кожним товаром непродовольчої групи. Тому варто перейти до застосування більш прогресивної та сучасної методології визначення прожиткового мінімуму;

- потребує перегляду структура прожиткового мінімуму для всіх соціальних та демографічних груп стосовно зміни співвідношення між набором харчування, набором непродовольчих товарів та набором послуг;

- в сучасних умовах для визначення мінімальної заробітної плати необхідно перейти до використання соціальних стандартів більш високого ґатунку, які разом з прожитковим мінімумом будуть виконувати відновлювальну функцію та дадуть можливість працівнику та його сім'ї забезпечити відтворення протягом всього життєвого циклу;

- мінімальна заробітна плата має становити 2-2,5 прожиткового мінімуму, а співвідношення між розмірами мінімальної та середньої заробітної плати має становити 1:3. В країнах Європи мінімальна заробітна плата складає від 40 до 70% середнього розміру.

Література

1. Перегудова Т. Соціальні стандарти гідної оплати праці та їх дотримання в Україні / Т. Перегудова // Україна: аспекти праці. 2014. - №2. - С. 35-40.
2. Поплавська О. Доходи та витрати домогосподарств: маркери соціальної безпеки / О.Поплавська // Україна: аспекти праці. 2015. - №4. - С. 8-17.
3. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу/ О. Боков //Україна: аспекти праці. - 2013. - №1. - С. 40-44.
4. Реут А.Г. Система державної соціальної допомоги в Україні: сучасні виклики та вплив на бідність / А.Г. Реут // Демографія та соціальна політика. – 2015. - №1(23). – С. 45-53.
5. Статистичні матеріали Державної служби статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 №966-XIV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14>

7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017 - III [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 8. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0347-00>
 9. Литвин А. Поможет ли украинцам индексация пенсий и зарплат: кто и когда будет получать больше / А.Литвин. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=14161>
 10. Report for Selected Countries and Subjects. International Monetary Fund. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=55&pr.y=11&sy=2010&ey=2020&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=512>
 11. Monthly minimum wages in euro varied by 1 to 10 across the EU in January 2015. Eurostat. News release. 26 february 2015. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-press-releases/-/3-26022015-AP>
 12. Конвенція Міжнародної організації праці № 131 «Про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються» від 22.06.1970 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_149
 13. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
 14. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-ХІІ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
 15. Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28.06.1952 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011
-
1. Perehudova T. Social`ni standarty` gidnoyi oplaty` praci ta yix dotry`mannya v Ukraini / T. Perehudova // Ukrayina: aspekty` praci. 2014. - #2. - S. 35-40.
 2. Poplavs`ka O. Doxody` ta vy`traty` domogospodarstv: markery` social`noyi bezpeky` / O.Poplavs`ka // Ukrayina: aspekty` praci. 2015. - #4. - S. 8-17.
 3. Bokov O. Vdoskonalennya metodologiyi vy`znachennya prozhy`tkovogo minimumu v konteksti dosvidu krayin Yevropejs`kogo Soyuzu/ O. Bokov //Ukrayina: aspekty` praci. - 2013. - #1. - S. 40-44.
 4. Reut A.G. Sy`stema derzhavnoyi social`noyi dopomogy` v Ukraini: suchasni vy`kly`ky` ta vply`v na bidnist` / A.G. Reut // Demografiya ta social`na polity`ka. - 2015. - #1(23). - S. 45-53.
 5. Staty`sty`chni materialy` Derzhavnoyi sluzhby` staty`sty`ky` [Elektronny`j resurs] - Rezhy`m dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 6. Pro prozhy`tkovy`j minimum: Zakon Ukrayiny` vid 15.07.1999 #966-XIV [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
 7. Pro derzhavni social`ni standarty` ta derzhavni social`ni garantiyi: Zakon Ukrayiny` vid 05.10.2000 # 2017 - III [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 8. Pro zatverdzhennya Metody`ky` vy`znachennya prozhy`tkovogo minimumu na odnu osobu ta dlya osib, yaki vidnosyats`ya do osnovny`x social`ny`x i demografichny`x grup naselennya: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 14.04.2000 [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0347-00>
 9. Ly`tvyn`n A. Pomozhet ly` ukray`nczam y`ndeksacy`ya pensy`j y` zarplat: kto y` kogda budet poluchat` bol`she / A.Ly`tvyn`n. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=14161>
 10. Report for Selected Countries and Subjects. International Monetary Fund. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=55&pr.y=11&sy=2010&ey=2020&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=512>
 11. Monthly minimum wages in euro varied by 1 to 10 across the EU in January 2015. Eurostat. News release. 26 february 2015. [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-press-releases/-/3-26022015-AP>

12. Konvenciya Mizhnarodnoyi organizatsiyi praci # 131 «Pro vstanovlennya minimal'noyi zarobitnoyi platy` z osobly`vy`m uraxuvannyam krayin, shho rozvy`vayut`sya» vid 22.06.1970 [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_149
13. Konstytuciya Ukrayiny` 28.06.1996 # 254k/96-VR [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
14. Zakon Ukrayiny` «Pro derzhavnu dopomogu sim'yam z dit`my`» vid 21.11.1992 # 2811-XII [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
15. Konvenciya MOP # 102 «Pro minimal`ni normy` social`nogo zabezpechennya» vid 28.06.1952 [Elektronny`j resurs]. - Rezhy`m dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011

Рецензент: *Никифорова В.Г., професор, д.е.н., завідувач кафедри «Управління персоналом і економіка праці» ОНУ.*